

For citation / Atf için:

KÜÇÜKBASMACI, G. (2024). Kastamonu halk hekimliğinde ocaklık geleneği. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 2(3), 103-132. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11219130>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Kastamonu halk hekimliğinde ocaklık geleneği

Ocak tradition in Kastamonu folk medicine

Gülten KÜÇÜKBASMACI

Doç. Dr.; Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 37150, Kastamonu, Türkiye

E-mail: gkucukbasmaci@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1715-7843

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

16/04/2024

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

30/04/2024

Kabul Tarihi / Accepted Date:

20/05/2024

Etik Beyan / Ethics Statement

(X) Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar, çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).

(X) Ethical approval was not obtained for this study. The author declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).

Author contribution: Wrote the article, collected the data, and analyzed/reported the results (100%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar, bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

The author declares that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %3'tür.

This study was scanned in the iThenticate program. The final similarity rate is 3%.

Kastamonu halk hekimliğinde ocaklık geleneği

Öz

Halk hekimliği Somut Olmayan Kültürel Miras'ın "doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar" başlığı altında değerlendirilen geleneksel bilgi alanlarından biridir. Halk hekimliği, halkın hastalıkların sebep ve tedavileriyle ilgili geleneksel görüşlerinin ve başvurduğu iyileştirme yöntemlerinin bütünüdür. İnanç unsurunun önemli olduğu, gözlem ve tecrübeye dayanan bu geleneksel bilgi, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde sağlık hizmetleri ulaşılabilir olmakla birlikte halk hekimliğine başvurmaya devam edildiği gözlemlenmiştir. Halk hekimliği uygulamaları dinî, sihrî yöntemlerle akılcı yöntemleri birlikte ihtiva etmektedir. Kastamonu halk hekimliğinde ocaklarda uygulanan tedaviler önemli bir yer tutar. Ocak, bir veya daha fazla hastalığı tedavi etme yetisine sahip olmayı ifade etmektedir. Ocakların tedavi usulleri dinî-sihrî uygulamalar, parpilama yoluyla yapılan uygulamalar, şifalı sularla yapılan uygulamalarla bitki, toprak, taş, tuz ve benzeri emlerle yapılan uygulamaları içermektedir. Bu çalışmada Kastamonu'da tespit edilen ocaklar ve bu ocakların tedavi usulleri verilmiştir. Veriler, gözlem ve yarı yapılandırılmış mülakat yoluyla derlenmiştir. Geleneğin zamanla değiştiği, bazı ocakların işlevini kaybettiği gözlemlenmiştir. Bunda sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olması, geleneksel bilgiye önem verilmemesi gibi unsurların etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte yeni neslin toptan bu geleneği reddetmediği de gözlemlerimiz arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Somut olmayan kültürel miras, Kastamonu, Halk hekimliği, Ocak, El alma/el verme

Ocak tradition in Kastamonu folk medicine

Abstract

Folk medicine is one of the traditional knowledge fields evaluated under the title of "knowledge and practices related to nature and the universe" of "Intangible Cultural Heritage". Folk medicine is the sum of the traditional views of the people about the causes and treatments of diseases and all the healing methods used in the treatment of diseases. This traditional knowledge, in which the element of faith is important and based on observation and experience, has been passed down from generation to generation and has survived to the present day. Although health services are accessible today, it has been observed that folk medicine continues to be used. Folk medicine practices include religious, magical and rational methods together. Treatments applied in the ocaks have an important place in Kastamonu folk medicine. Ocak refers to having the ability to cure one or more diseases. The treatment methods of the ocaks include religious-magical practices, practices made through parpilama, practices made with healing waters, and practices made with plants, soil, stones, salt and similar substances. In this study, the ocaks identified in Kastamonu and the treatment methods of these ocaks are given. Data were compiled through observation and semi-structured interviews. It has been observed that the tradition changed over time and some ocaks lost their function. It can be said that factors such as accessibility of health services and lack of importance to traditional knowledge are effective in this. However, it is among our observations that the new generation does not reject this tradition altogether.

EXTENDED ABSTRACT

Folk medicine is one of the traditional knowledge fields evaluated under the title of "knowledge and practices related to nature and the universe" of "Intangible Cultural Heritage". In the literature, it is also met with terms such as folk medicine and traditional medicine. Folk medicine is the sum of the traditional views of the people about the causes and treatments of diseases and all the healing methods used in the treatment of diseases. This traditional knowledge, in which the element of faith is important and based on observation and experience, has been passed down from generation to generation and has survived to the present day. It is possible to follow the tradition of folk medicine from the written works of Turkish culture. "Dîvânü Lügâti't-Türk" and "Kutadgu Bilig" are among these works. Some practices of folk medicine have also been the source of modern medicine. Especially after the 1980s, modern medicine began to take into account traditional health and treatment practices with the "traditional complementary medicine" approach from a holistic perspective. Folk physicians and folk medicine practices continue to be used for reasons such as providing information about the disease, being cheap and easily accessible, and offering faith-based remedies.

Folk medicine has a holistic approach to health and disease. The soul and body are a whole, a weakness in one affects the other and the disease begins. For this reason, the treatments aim to heal both. In folk medicine practices, religious, magical and rational methods can be seen together. Treatment methods in folk medicine of Kastamonu can be classified as: treatments with plants, treatments with animal products, treatments with mineral substances, treatments with parpilama, treatments with healing waters, ocaks and visiting places (tombs). Treatment methods used in folk medicine are chosen depending on various factors. One or more of various methods can be chosen depending on the disease, the patient and the therapist applying the method. Among these methods, ocaks hold an important place. Ocak refers to having the ability to cure one or more diseases. This term can refer to a person or a family. It is seen that the ocaks were named according to the disease they treated or the method they applied. In this context, it can be said that the ocaks specialize in certain diseases and certain treatment methods.

It is possible to trace the origins of the ocaklık tradition in Turkish culture back to the Kamlık period. It is known that kams, in addition to their other functions, play an important role in the treatment of diseases. It can be said that with the acceptance of Islam, the role played by kams in treatment has changed and transformed through the ocaks and gained an Islamic character until today. In folk medicine, the ocaklık tradition has a direct relationship with fire. The purifying properties of fire and its being considered sacred have led to the use of fire in the ocaks in the treatment of diseases.

In folk medicine, the ability to treat diseases is expressed with the word "hand" and the source of the word "hand" goes back to Umay. During the period after the acceptance of Islam, the role of Umay has shifted to Hazreti Fatma. It is seen that the ocaks acquired the ability to treat diseases in two basic ways: descent and acquisition of the ability (el alma). The hand (ability) can be taken from the mother, father, grandmother, grandfather, mother-in-law or father-in-law. It is important that the person to be given a hand (transmission of the ability) is enthusiastic. There is no age limit for getting a hand. The ocaks generally want to give hand (transmit their knowledge and ability) when they get older. There are differences in the practices used when giving hands. "Spit" plays as important a role as "hand" in transferring the possessed ability to someone else. There are some rules that those who apply to ocaks for treatment should pay attention to and follow. The most important of these is that the person who comes to the ocak for healing believes that he will be healed. Belief in the healing ability of the ocak and the recovery of the patient also brings physical healing.

The treatment methods applied by the ocaks include religious-magical practices, practices made through parpilama, practices made with healing waters, and practices made with substances such as plants, soil, stones and salt. Religious-magical practices are often intertwined. Among these applications, the principle of similarity, the principle of contact and the principle of treatment with opposites are seen. There are also purely religious and purely magical practices. Parpilama, it is a type of treatment performed by scratching, piercing, cauterizing, cutting or hitting with a rod. The purpose of most of these procedures is to ensure healing by shedding blood. One of the most commonly used methods in parpilama is fire etching. This process is called "alazlama". Among the treatment practices of the ocaks is washing the patient with water that is considered healing. It is also possible that these healing waters are given to patients to drink.

Twenty-seven different ocaks were identified during field studies in Kastamonu. Alazlama, headache, toothache, paralysis, earache, warts, herpes, snake bites are some of them. It has been observed that the ocaks treat different diseases, but some ocaks treat several diseases. The fact that each disease has a separate ocak can be considered as a field of expertise.

The subject of this study is the ocak tradition used in the healing of diseases. The research area is limited to Kastamonu. The healing practices of the ocaks were determined through compilations using observation and semi-structured interview methods. For this reason, first of all, the ocak tradition in folk medicine was emphasized, and then the ocak practices identified in Kastamonu were given. These practices were not analyzed as it would go beyond the scope of the article.

In Kastamonu, which is the research area, while modern medical services are used for the treatment of diseases, on the other hand, it has been observed that some of the various practices considered in traditional medicine have preserved their vitality and some have been abandoned. It has been observed that the "ocak" tradition, which is the subject of this study, has changed over time and some ocaks have lost their function. It can be said that the accessibility of today's health services is effective in this. However, it is among our observations that the new generation does not reject this tradition altogether, and some of them show interest. In an increasingly globalizing world, folk culture elements have become popular as the local comes to the fore. The interest of young people can be attributed to this popularization.

Keywords: Intangible cultural heritage, Kastamonu, Folk medicine, Ocak, "El alma/el verme" (transmission of knowledge and ability)

GİRİŞ

Somut Olmayan Kültürel Miras'ın "doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar" başlığı altında değerlendirilen alanlardan birisi geleneksel sağaltım uygulamalarını ifade eden halk hekimliğidir. Geleneksel sağaltım uygulamaları literatürde halk hekimliğinden başka halk tıbbı, geleneksel tıp gibi terimlerle ifade edilmektedir. Bu terimler; "sağlık ve hastalığa ilişkin bilgi ve uygulamaların kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşan, her aktarımıyla birlikte 'yeniden üretilen' sözlü sağlık bilgisini nitelemektedir" (Ersoy, 2014, s. 186). Halk biliminin inceleme alanı olarak halk hekimliği,¹ halkın hastalıkların tedavisinde başvurduğu bütün iyileştirme metotlarının ve hastalıkların sebep ve tedavileriyle ilgili geleneksel görüşlerinin oluşturduğu bir bütündür (Üçer; 1973, s. 3; Yoder, 2009, s. 393). Temelinde "inanç" unsurları olan halk hekimliği uygulamaları "ritüelistik, büyüsel ve bitkisel yöntemler" (Uygun, 2022, s. 11) ihtiva etmektedir. Halk hekimliğinde gözlem ve tecrübeye dayalı olarak elde edilip kuşaktan kuşağa aktarılarak gelen bilgiler tıp biliminin temelini oluşturmuştur (Ersoy, 2014, s. 187). Don Yoder, halk hekimliğinin geçmiş dönemlerin "akademik tıbbıyla" yakından ilgili olduğu gibi modern tıbbın bazı uygulamalarının da halk tıbbından kaynaklanarak geldiğini söyler (2009, s. 391).

Halk hekimliğine ve halk hekimlerine başvurma sebepleri içinde bulunulan şartlara bağlı olarak değişmektedir. Pertev Naili Boratav'ın, halkın çeşitli sebeplerle doktora gidemediği ya da gitmek istemediği durumlarda hastalıkları tanıma veya tedavi olmak amacıyla başvurduğu yöntem ve işlemler (1999, s. 122-123) olarak yaptığı tanımdaki doktora gitmeme veya gidememe durumu günümüzde "doktora gitmekle birlikte", "doktora gitmeyi tercih etmeme" gibi sebeplerle başvurulmaya devam edilen geleneksel sağaltım usulleri şeklini almıştır. Günümüzde halk hekimlerine başvurulmasının farklı sebeplerinin yanında "ucuz ve kolay ulaşılabilir olması, hastalık hakkında ön bilgi sağlaması, modern tıbbın çözüm bulamadığı noktalarda inanç temelli alternatifler sunması" olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar aynı zamanda "halk ekonomisi, halk irfanı ve inanç unsuruyla" ilişkilidir (Aksoy ve Yeşilbağ, 2022, s. 251). Her bir hastalıkta bunlardan biri öne çıkabileceği gibi halk hekimine başvurmada bu durumların hepsi aynı derecede etkili olabilir.

Modern tıp yaklaşımları içinde "geleneksel tıp", "tamamlayıcı tıp", "alternatif tıp" gibi adlarla adlandırılan ve son zamanlarda "geleneksel tamamlayıcı tıp" olarak ifade edilen halk hekimliği uygulamalarına 1980'lerden beri Batı'da gerek literatürde gerekse

¹ Türk folklor çalışmaları tarihinde halk bilimi hakkında Tuba Saltık Özkan'ın "Folklorun Yüz Yılında Halk Hekimliği Çalışmalarına Bir Bakış" (2013) adlı çalışmasına bakılabilir.

hastane/kliniklerde yer verilerek daha farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Akupunktur, meditasyon, yoga ve çeşitli şifa enerjisi uygulamaları gibi geleneksel yaklaşımlar tedavi merkezlerinde modern uygulamaların yanında kendilerine yer bulmuş ve çeşitli modern tıp dergilerinde çok sayıda araştırmaya da konu olmuştur. Kartezyen tıp anlayışının karşısına konulan “bütüncül sağlık” anlayışı (holistik tıp) uzun süredir Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) sağlık tanımında dikkat çekmektedir. Günümüzde modern tıp bütüncül bir bakış açısıyla “geleneksel tamamlayıcı tıp” terimiyle geleneksel sağlık ve tedavi uygulamalarını dikkate almaktadır. Örneğin “psikosomatik tıp”, “plasebo etkisi”, “kuantum iyileştirme kuramı” modern tıbbın bütüncül yaklaşımlarını temsil eder. Geleneksel ve tamamlayıcı tıp; *Geleneksel Tıp Alanında Araştırma ve Eğitimin Geliştirilmesi* (1977), *Tıbbi Bitkiler* (1978), *Geleneksel Tıp* (1987), *Geleneksel Tıp ve Tıbbi Bitkiler* (1988), *Geleneksel Tıp ve Modern Sağlık Hizmetleri* (1989, 1991) başlıkları altında DSÖ’nün Genel Kurullarına alınmıştır.²

Halkın sağlık ve hastalık anlayışı modern tıbbın anlayışından farklılık gösterir. Orhan Türkdoğan’ın da belirttiği gibi kültür hastalık türünü belirler. Bunun için de halkın sağlık ve hastalık hakkındaki görüş ve tutumlarını yaşadığı toplumun sosyo kültürel yapısından ayrı düşünülemez (1974, s. 40). Kastamonu’daki alan araştırmalarına göre de halkın bakış açısı sağlık gibi hastalığın da Allah’tan geldiği yönündedir. Bu sebeple derde şifayı verecek olan da Allah’tır; insan sadece aracıdır. Bu anlayış çerçevesinde sağaltım uygulamalarından önce “Niyet Allah, külli şey sebep.” denildiği gözlemlenmiştir. Bu bakış açısı halk hekimliği uygulamalarında belirleyici olmaktadır.

Sağlık, beden ve ruh arasındaki ahenge bağlı olup birinin veya ikisinin zaafa uğramasıyla hastalık başlar. Dolayısıyla hastalıkların dinî emirlere uymamak, maneviyat zayıflığı, büyüye, nazara uğramak, korkmak ve üzülmek gibi manevî; beden yorulması, yeterli beslenememe gibi maddî sebepleri söz konusudur. Bu sebeplere göre de hastalıklardan korunmak için temiz olmak, üşütmemek, terlememek, yenilenlere dikkat etmek, bulaşıcı hastalığı olanlarla temas etmemek, eşiğe basmadan atlamak, muska taşımak, dar vakitlerde küllüklerden vb. geçmemek, uygunsuz yerlerden geçerken “destur” demek, hastalığın adını söylememek gibi maddî ve manevî alana yönelik tedbirler alınır (Üçer, 1973, s. 7; Küçükbasmacı, 2000, s. 65-66).

² Bu konuda bakınız: Tuba Saltık Özkan, Geleneksel tıpta iyileşmenin inanç boyutu üzerine kuramsal yaklaşımlar: psikosomatik tıp, plasebo etkisi ve kuantum iyileşme. *Millî Folklor*, 2012, 95, 307-314; Mahmut Tokaç, “Geleneksel Tıbbi Akademik Yaklaşım: GETTAM”, <https://ivekakademi.org/blog/geleneksel-tibba-akademik-yaklasim-gettam/>; Mahmut Tokaç, Geleneksel tıbbi etik ve hukuk yönü ile bakış. *J Biotechnol and Strategic Health Res*, 2019, 3 (Özel Sayı), 155-160. “Fonksiyonel Tıp” (<https://www.fonksiyoneltip.com/fonksiyonel-tip-nedir/>) yaklaşımları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Hastalıkların tedavisiyle ilgilenenlerin arasında yerli ebeler, ocaklılar, izinliler, yaralara ilaç yapanlar, nefesi kuvvetli olanlar, muska yazanlar, dalak ovalayanlar, yürek ölçenler, yel ipi bağlayanlar, çenticiler, kırık çıkıkla uğraşan sınıkçılar, usta çırak usulüyle yetişmiş cerrahlar (kırlangıç uşakları) ve sünnetçiler, bakıcılar, hacamat yapanlar, attarlar, sülükçüler gibi isimlerle anılanlar yer almaktadır (Üçer, 1989, s. 254; Küçükbasmacı, 2000; Tek, 2021, s. 17).

Türk kültürünün yazılı kaynakları halk hekimliği geleneğini takip etmemize imkân vermektedir. *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'te “ot” bitki anlamının yanında ilaç anlamına da gelmekte, “otacı” tabip anlamında kullanılmaktadır. “Em”, ilaç; ilaç yapıp tedavi eden “emçi” anlamındadır (Kâşgarlı Mahmut, 2018, s. 15, 17). *Dîvân*'da hekim anlamında gelen “ata sagun” (2018, s. 42) kelimesiyle de karşılaşırız. Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünde adı geçen iki yüz elli dolayındaki bitkiden (Nyiri, 1983, s. 207-213) bir kısmının Kastamonu'da da kullanıldığı görülmüştür (Küçükbasmacı, 2000, s. 70).

Kutadgu Bilig'de otacılarla ilgili bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde otaçı, emçi kelimeleri hekim anlamındadır. *Kutadgu Bilig*'e göre hastalıkların tedavisinin temelde iki şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Otacılar hastalığı ilaçla tedavi ederken efsuncular ise cin ve periden gelen hastalıkları tedavi etmektedir. Otacılarla efsuncuların tedavi yöntemleri konusunda anlaşamadıkları da görülür (Yusuf Has Hacib, 1999, s. 438-439).

Halk hekimliğinde kullanılan yöntemler çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Genel manada halk hekimleri ve kullanılan yöntemler doğal ve doğaüstü olarak sınıflandırılmaktadır (Hufford, 2009, s. 386). Yoder, halk tıbbını doğadaki bitki ve maddelerden yapılan ilaçlar etrafında gelişen “tabii halk tıbbı” ve dualar, muskalar, nazarlıklar, kutsal kabul edilen eşyalara dokunma, kutsal mekânları ziyaret etme gibi yolların kullanıldığı “dinsel-büyüsel halk tıbbı” olmak üzere ikiye ayırır (2009, s. 392-396). Boratav'ın da büyüklük yöntemler ve akılcı yöntemler olarak değerlendirdiği görülmektedir (1999, s. 123-128).

Orhan Acıpayamlı'nın sınıflandırmasına göre halk hekimliğinde kullanılan tedavi usulleri (1989, s. 2-8), 1. Irvasa/irvasa/ urasa/uğrasa denilen hastayı etkileme amacı güden psişik nitelikli sağaltmalar, 2. Parpılama denilen, hastanın vücudunu çizerek, delerek, dağlayarak keserek, vurarak uygulanan sağaltmalar, 3. Dinsel yöntem, araç ve maddelerin kullanıldığı sağaltmalar, 4. Bitkilerin kökü, gövdesi, kabuğu, yaprağı, meyvesi, çiçeği ya da tohumunun olduğu gibi veya bazı işlemlerden sonra uygulandığı bitki kökenli sağaltmalar, 5. Öd, eş, göbek bağı, iç yağı, kurt tüyü gibi bazı hayvansal ürünlerin oldukları gibi veya bazı işlemlerden sonra uygulandığı hayvan kökenli emlerle yapılan sağaltmalar 6. Civa, gümüş, su, maden suyu, taş gibi madensel maddelerin oldukları gibi veya bazı işlemlerden sonra

uygulandığı maden kökenli sağaltmalardır. Bu yöntemleri “Sadece sihir/büyü nitelikli olan uygulamalar”, “Rasyonel yönü ağır basan işlemler”, “Büyülük ve rasyonel/akılcı işlemlerin bir arada kullanılması” (Aksoy ve Yeşilbağ, 2022, s. 239) olmak üzere sınıflandırmak da mümkündür.

Bölgede yapılan derlemelerden yola çıkarak Kastamonu halk hekimliğinde başvuru alan tedavi yöntemlerini; bitkilerle yapılan tedaviler, hayvansal ürünlerle yapılan tedaviler, madensel maddelerle yapılan tedaviler, parpılama yoluyla yapılan tedaviler, şifalı sularla yapılan tedaviler, ocaklar ve ziyaret yerleri olarak belirlemek mümkündür. Bu çerçevede Kastamonu özelinde halk arasında hastalıkların tedavileriyle uğraşanlara ebe, ocak, ocaklı, izinli, el almış, eli olan, yılancık sıkın, bıçakçı, hoca, hatib, bakıcı, nefesli, kırık çıkıkçı gibi isimler verilmektedir (Küçükbasmacı, 2000, s. 65).

Halk hekimliğinde kullanılan tedavi yöntemleri çeşitli etkenlere bağlı olarak seçilmektedir. Hastalık ve hasta kadar yöntemi uygulayan sağaltıcıya bağlı olarak çeşitli yöntemlerden biri veya birkaçı seçilebilmektedir. Bu çalışmanın konusu hastalıkların tedavisinde başvuru alan ocaklık geleneğidir. Derleme sahası Kastamonu ile sınırlıdır. Gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşme yöntemleri kullanılarak sahada yapılan derlemelerle³ ocaklarda başvuru alan sağaltım⁴ uygulamaları tespit edilmiştir. Geniş bir zaman diliminde gerçekleştirilen gözlem ve görüşmeler ocaklık geleneğinin seyrine dair değerlendirmelere imkân vermiştir. Çalışmada öncelikle halk hekimliğinde ocaklık geleneği üzerinde durulmuş, ardından Kastamonu’da tespit edilen ocaklar ve sağaltım uygulamaları verilmiştir. Ocaklar alfabetik olarak sıralanmıştır. Makalenin sınırlarını aşacağından ocakların uyguladıkları sağaltımların tahliline gidilmemiştir.

HALK HEKİMLİĞİ VE OCAKLIK GELENEĞİ

Türk halk hekimliğinde tedavi amacıyla başvuru alan yerlerden birisi ocaklardır. Kastamonu halk hekimliğinde ocaklar geçmişten günümüze varlığını sürdürmüştür. Sahada “ocak”, “ocaklı”, “el almış”, “eli olan” “izinli” ve “izinmeli” tabirleri yakın anlamlara gelmek üzere kullanılmaktadır. Ocak kelimesi dilimizde farklı anlamlara gelmekle birlikte konumuz itibarıyla “Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma vb. gibi işleri görmeyi sağlayan her türlü yer.” ve “Ev, aile, soy.” (<https://sozluk.gov.tr/>)

³ Sahadaki gözlem ve görüşmelere dayalı derlemeler 1998-2019 yılları arasında yapıldığından etik izin gerekmemektedir.

⁴ Sağaltım: Sağlığa kavuşturmak, iyileştirmek, tedavi etmek; Sağaltım: Bir hastalığı yenecek etkenleri ve bu etkenlerin kullanılma yöntemlerini bularak hastanın sıkıntılarını giderme, iyi etme işi (<https://sozluk.gov.tr/>).

anlamları halk hekimliğinde ocaklık algısının şekillenmesinde doğrudan ilgisi olan anlamlardır.⁵

Ateş yakılan yer anlamında ocağın kutsallaşması ateşin hayati önemiyle ilgilidir. Ateşi kontrol altında tutarak yanmasını sağlama ve sönmesine engel olma ihtiyacına bağlı olarak ocaklar şekillenmiş ve zamanla ocağa verilen önem dile de yansiyarak “Ocak her zaman, barınakla, evle, mekânla özdeşleştirilmiş ve onun olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir” (Uhri, 2003, s. 27). Ateşin yandığı yer olarak ocak, aile anlamına da gelerek ailenin devamıyla doğrudan ilgi kurulmuştur (Ögel, 1995, s. 502, 505). Ateşi koruma ve canlı tutma ihtiyacının onu ocakla bir sınır içine dâhil etme sonucunu doğurması ateş ve ocağın bir arada kutsallaştırılmasında etkili olmuştur. Ocaktaki ateşin; “yeryüzünü, göğü ve insanı” birleştirdiği, bundan dolayı da “yaratıcı özelliklere sahip dünya merkezinin benzerlerinden biri” (Lvova vd., 2013a, s. 163) olduğu kabul edilmektedir. Halk hekimliğinde ocaklık geleneği bu bağlamda düşünülmelidir. Hastalıkları iyileştiren kişilerin ocak adıyla anılması; “sağaltımında kullanılacak ‘emlerin’ çoğunlukla ocaklarda kaynatılarak hazırlanması, ateşin arındırıcı gücüne inanılması ve aynı zamanda ateşin bir kült kabul edilip kutsal sayılması gibi sebepler”le zaman içinde şekillenmiş olmalıdır (Aksoy ve Yeşibağ, 2022, s. 239).

Ocak ve ocaklı gibi ifadeler “bir veya birkaç hastalığı iyi edebilme gücüne sahip olduklarını söyleyen”, ilgili hastalığın/hastalıkların sağaltma usullerini bilen kişiler (Duvarcı, 1990, s. 34) veya aileler (Üçer, 1973, s. 3) olarak tanımlanmaktadır. Ocakların sağalttıkları hastalığa veya uyguladıkları usule göre isim aldığı görülmektedir. Bu çerçevede sarılık ocağı, dalak ocağı, yılcık ocağı, siğil ocağı, fitik ocağı, sıtma ocağı, albastı ocağı, kabakulak ocağı, kulak ağrısı ocağı, uçuk ocağı, bademcik ocağı, kısırlık ocağı gibi adlandırmaları tedavi edilen hastalığa bağlı olan adlandırmalar; alazlama, kurşun dökme ocağını da uygulanan tedavi yöntemlerine bağlı adlandırılan ocaklara örnek olarak verebiliriz. Bu anlamda ocakların belli hastalıklar ve belli tedavi usulleri açısından uzmanlaştıklarını söylemek de mümkündür.

Türk kültüründe ocaklık geleneğinin kökenleri kamlık dönemine kadar götürülebilir. Kamların diğer işlevlerinin yanında hastalıkların tedavisinde önemli rolü oldukları bilinmektedir (İnan, 1995; Hoppal, 2012). İslamiyet’in kabulüyle birlikte kamların tedavide üstlendikleri rolün ocaklılar aracılığıyla değişip dönüşerek, İslamî bir nitelik kazanıp bugüne geldiğini söyleyebiliriz. Ocaklıkların tedavi uygularken “benim elim değil Fatma Anamızın eli” demeleri; Hz. Muhammed’i ve bildikleri velilerin adlarını zikretmeleri, “üç Kulhu (İhlas),

⁵ Ocak kelimesinin buradaki ilk anlamı *Dîvânü Lüğâti’t-Türk*’te (Kâşgarlı Mahmud, 2018, s. 31) geçmektedir. Ocak kelimesi Türk lehçelerinde bazı söyleyiş farklılıklarıyla kullanılmaktadır (Ercilasun vd., 1992, s. 656-657).

bir Elham (Fatiha)” okumaları gibi unsurlar bu etkinin somut verileridir. Anadolu dışında Türk Dünyası coğrafyasında ocakların benzerlerinin baksı/bakşı, duahan, oyun, perihan, rendnameci (İnan, 1995, s. 97-119), emci domçu (Bayat, 2012, s. 159) gibi isimlerle anıldıkları görülmektedir.

Ocaklı Olma/İzinli Olma, El Alma/El Verme

Ocaklıların hastalıkları tedavi etme yetisini soydan gelme ve el alma olmak üzere temelde iki şekilde edindikleri görülmektedir.⁶ Ocak, hastalıkları tedavi eden kişiyle beraber tedavinin yapıldığı yeri de karşılamakta, kişiye gönderme yapan “ocak, ocaklı” tabirlerinin arkasında mekân da bulunmaktadır. Dolayısıyla ocaklı olabilmek için kan bağı yeterli olabildiği gibi ocağa gelin gelmek de ocaklı sayılmak için yeterlidir. Evden/ocaktan ayrılanlar, gelin çıkanların ocaklık yapabilmeleri için ocakta (ocak kabul edilen evde) bulunmaları gerekirken gelin olarak gelenlerin her yerde ocaklık yapabildiği gözlemlenmiştir.

Bir ailenin/soyun ilk olarak nasıl ocaklı sayıldığı konusunda farklılıklar görülmektedir. Bir yatırım yakınındaki evde veya köyde yaşama, o yatırım soyundan gelme ocaklı sayılmaya imkân verir. Bazen Karaca Ahmet gibi ünlü bir yatırım bulunduğu köyün bütün halkı ocaklı sayılabilir (Duvarcı, 1990, s. 35). Kastamonu’dan örnek olarak bir “yılancıklı ocağı”nın, “Halil Dede” ve “Hacı Ahmet Efendi” adında iki kardeşin soyundan gelmesi gösterilebilir. Bu yatırımların mezarları evin bahçesinde bulunmaktadır. Hacı Ahmet Efendi’nin türbesine çeşitli sebeplerle çocuk sahibi olamayanların “kadın satma”, Halil Dede türbesine ise hayvanları yavru lamayanların “hayvan satma” uygulamalarında başvurdukları görülmüştür (Küçükbasmacı, 2000, s. 96-97).

Ocaklı olmanın aileden olma, aileye/ocağa gelin veya damat gelme, izin verme, el verme/el alma gibi şartları olabilmektedir. El, insanoğlunun eylemlerini gerçekleştirmede en etkili organlarından bir olarak aynı zamanda kişinin sahip olduğu yeti, beceri gibi anlamlara gelmek üzere de kullanılmaktadır. Bu yönüyle el, toplumların mitolojilerinde, din ve inanç sistemlerinde, edebiyatlarında pek çok sembolik anlam kazanmıştır.⁷ Geleneksel bilinç insanı bir bütün olarak algılar ve Güney Sibiryaya halklarına göre de “ben”i oluşturan “fiziksel, psikolojik, sosyal ve manevî özellikler, bir bütün yapıda birbirinden ayrılmaz ilişki içerisinde dirler ve birbirini tamamlamaktadırlar”. Gelenekte insan bedeninin her bir uzvuna

⁶ Bu konuda bakılabilir: Satı Kumartaşlıoğlu, (2016). Türk kültüründe ateş ve ocak kültü. Kömen Yayınları, 180-194.

⁷ Bir sembol olarak elin mitolojide, din ve inanç sistemlerinde, kültürde ve edebiyatta nasıl yer aldığı üzerine Hatice Aycan Aydoğan tarafından *Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında El Sembolü* (2019) adlı bir doktora tezi yapılmıştır.

ve organına çeşitli yetenekler yüklenmiştir ve insanın “her bir unsuru, vazgeçilmez hayatı özelliğe” olup “ruh”un barındığı barındır. Özellikle de el ve parmak kemikleri barındırır (Lvova vd., 2013b, s. 65-69).

Halk hekimliğinde, hastalıkları tedavi etmeye dair sahip olunan yeti “el” ile ifade edilmekte ve “el”in kaynağı Umay’a kadar ulaşmaktadır. Hakaslarda doğuma katılın ebe, daha önceki doğumda bebek öldüyse “Benim elim değil, İmay icenin elidir, bu benim kaderim değildir, İmay icenin mutluluğu” diyerek muhtemel kötülük giderilmiş olurdu (Lvova vd., 2013b, s. 170). Kırgızlarda hasta çocukları tedavi eden emci domçular “Benim elim değil, Umay Ene’nin eli” (Bayat, 2012, s. 159) derler. Benzer uygulamaların Anadolu’da da yaygın olduğu görülmektedir. İslamiyet’in kabulünden sonraki süreçte “Benim elim değil Fatma Anamızın/Havva Anamızın/Meryem Anamızın eli” denilmeye başlanmıştır. “Peygamberlerin, evliyanın, erenlerin, Beytullah’ın eli” tabirleri de kullanılmakla birlikte en çok “Fatma Anamızın eli” sözüyle karşılaşılmaktadır. Bereket, sağlık ve şifa beklentileriyle günlük hayatın çeşitli pratiklerinde dinî ve tarihi şahsiyet olarak “Fatma/Fadime Ana”nın adı anılmaktadır (Eroğlu, 2020).

“El”, “el verme” yoluyla bir başkasına aktarılabilir. El, soydan gelenlere ve ocağa gelenlere (gelin ve iç güvey) verildiği gibi ocak dışından olanlara da verilebilir. Soydan olanlara ve ocağa sonradan gelenlere el verme ihtiyacının olmadığı, ocaklığın bu kişilere geçeceğinin kabul edildiği de görülmektedir. Anneden, babadan, nineden, dededen, kayınvalideden, kayınbabadan el alınmaktadır. El alma dışında yakınından, tanıdıklarından, komşularından görerek, duyarak öğrenip sağaltım yapanlar da görülmektedir. El alma durumu, “izinli” olarak da ifade edilmektedir. Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere el alma yoluna başvurmadan namaz kılıp dua ederek, hastalıkların dualarını kitaplardan öğrenip okuyarak iyileştirme uygulamalarına başlayanlar da olmaktadır (Saltık Özkan, 2012, s. 130). Saltık Özkan’ın tespitlerine göre ocaklardan üçte ikisi kadındır (2012, s. 126-127).

El vermede farklı anlayışlar söz konusudur. Ocaklı bir kadının erkeğe, erkeğin de kadına el verdiği; farklı cinslerin birbirinden el aldığı görülebilmektedir (Saltık Özkan, 2012, s. 126-127). Aileye gelin gelene el verilir ancak gelin çıkan kıza el verilmez. Kadından kadına geçen elin evden çıkan kıza geçmediği kabul edilmektedir. İçgüveylik yoluyla evden çıkmayan kıza ocaklık kalır. İçgüveyine de ocaklık geçer. Ocak, her zaman kadından kadına geçmez. Erkek ocaklı gelene el verebilir. Kocasını karısına el verebilir (Küçükbasmacı, 2000, s. 97). Evden

çıkan kıza el verildiği de olmaktadır. Bu durumda el almada esas olan kan bağı olabildiği gibi ocağın merkezi de olabilmektedir. Ocak olan bir evin kızı olan bir kaynak kişi, “el almadın mı” sorumuz üzerine kendisinin de tedavi yapabildiğini, bunun şartının ocakta (ocak olan baba evinde) bulunmak olduğunu söylemiştir. Ailesini ziyarete gittiğinde tedavi yapabilmektedir. Ocaktan ayrılan ailenin kızı için önemli olan ocak kabul edilen mekândır. Aynı soydan olduğu hâlde aynı mekânda (ocakta) bulunma şartıyla ocaklık yapabilmektedir. Kaynak kişinin ifadesine göre evin gelini ise her yerde ocaklık yapabilmektedir. Kastamonu’da kan yoluyla geçen iznin ocağın izinli olmasından sonra doğan çocuklarına ve torunlarına geçtiği örnekler görülmüştür. Ancak bu durum erkek ocaklılar söz konusuysa geçerlidir (Küçükbasmacı, 2000, s. 97-98).

Aile dışından izin yoluyla ocağın tedavi yetisine sahip olanlar “izinli” (Duvarcı, 1990, s. 35) olarak anılmaktadır. Ancak bu durum bölgelere göre değişebilmektedir. Kastamonu’da kan bağı olsun ya da olmasın izin veya el verme durumunun gerçekleştiği görülmektedir (Küçükbasmacı, 2000, s. 97). El verilecek kişinin hevesli olması önemlidir. El verme/almaya dair anlatılanlar birbirinden farklıdır. Bir yılcık ocağının hikâyesine göre ocaklı olmadan önce hastalanmış, yaşlı bir adam gelip misafir olmuş. Hastalığı için okuyup nasıl okunacağını da öğretmiş. Eli böylece o misafirden geçmiş (Küçükbasmacı, 2000, s. 99).

El almanın bir yaşı yoktur. Ocaklar ise genelde yaşlandıkları vakit el vermek istemektedirler. Yaşı 90’ı geçmiş bir kurşun dökme ocağının gelinine “kurşun döküp dökmediğini” sorduğumuzda, kendisinin kayınvalidesinden görerek öğrendiğini, yaşı çok ilerlediği için de ona yardım ettiğini, ama “kaynanası varken bu işlemi yapmadığını” ifade etmiştir.

El verirken yapılan uygulamalarda farklılıklar görülmektedir. Sahip olunan yetinin bir başkasına devrinde “el” kadar “tükrük” de önemli bir rol oynamaktadır. Geçmiş dönemlerde elin sahibi el almak isteyen kişinin ağzına tükürmekteyken zamanla bu uygulamada değişikliğe gidildiği anlaşılmaktadır. Şeker gibi bir yiyeceğe tükürüp yedirenler, el alacak kişinin avucuna tükürüp yalatanlar olduğu gibi tükürme işleminden zamanla vazgeçildiği de anlaşılmıştır.⁸ Elini öptürme, el ele tutuşup “elim sende” deme ve bu sırada Kur’an okuma, dua okuma yollarıyla da el verildiği tespit edilmiştir. Ocakta yaşayan aile içinde ise el vermeye gerek olmadığı, “aynı sofrada ekmek yenildiğinden elin geçtiği”nin kabul edildiği de görülmüştür (Küçükbasmacı, 2000, s. 98).

⁸ El sahibinin elinden su içme, bir yiyeceği ısırp el vereceği kişiye de ısırtma gibi uygulamalar da görülmektedir (Öngel, 1997, s. 11).

Ocaklara Başvuranların Dikkat Etmesi Gerekenler

Tedavi için ocaklara başvuruların dikkat etmesi ve uygulaması gereken bazı kurallar da görülmektedir. Bunlardan en önemlisi tedavi için ocağa gelen kişinin iyileşeceğine inanmasıdır. Ocağın iyileştirme yetisine ve iyileşeceğine olan inanç fiziksel iyileşmeyi de beraberinde getirir. “Peygamberlerin, evliyaların, Hz. Fatma’nın izniyle”, “Benim elim değil Fatma Anamızın eliyle” gibi ifadeler yapılan uygulamayı kutsallaştırarak inanç unsurunu öne çıkarmaktadır. Hekimlik sanatının Hz. Fatma’ya ait olduğunun kabul edilmesi (Tanyu, 1982, s. 486) şifaya olan inancı kuvvetlendirmektedir.

Ocağın verdiği okunmuş ekmeğe, kül karıştırılmış su gibi yiyecek ve içeceklerin de şifa kabul edilerek yenilip içilmesi gerekir. Bunun dışında bazı durumlarda ocak tarafından verilen perhizler de vardır. Kişi bu perhizlere de uymak zorundadır. Örneğin sarılık kesildikten sonra üç gün mayasız, tuzsuz ekmeğe yenilmelidir. Benzer şekilde dişkiri⁹ tedavisinde de iyileşene kadar bakla, mercimek, bulgur ve mayalı ekmeğe yenmemelidir.

Bir başka husus da bazı tedavi uygulamalarında ocaktan dönerken veya ritüelin gerçekleştirildiği bir mekândan dönerken arkaya bakılmaması gerekliliğidir.

Ocakların hastalıkları tedavisinde bir miktar bahşış aldıkları, aksi takdirde hastalığın ağırlığının kendilerine geçeceği düşünülmektedir. Ocağa başvuran kişinin buna riayet etmesi beklenir.

Ocaklarda Uygulanan Tedavi Yolları

Ocaklar tedavi uygulamaları sırasında farklı yöntemlerden faydalanmaktadırlar.¹⁰ Bu yöntemlerden bazen sadece birine başvurulurken çoğu zaman da farklı yöntemler bir arada kullanılmaktadır. Örneğin bir taraftan parpılama yoluyla kan akıtılırken diğer taraftan işlemi belli sayıda tekrar etme, dualar okuma, okunmuş ekmeğe yedirme gibi dinî-sihrî uygulamalar da tedaviye eşlik edebilmektedir. Ocakların uyguladıkları tedavi yollarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Dinî-sihrî uygulamalar
2. Parpılama yoluyla yapılan uygulamalar
3. Şifalı sularla yapılan uygulamalar

⁹ Dişkiri: Ciltte kabartı, döküntü şeklinde görülen bir hastalık.

¹⁰ Kumartaşlıoğlu söz konusu yöntemleri “1) Sihrî uygulamalar a) Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar b) Irvasa yoluyla yapılan sağaltmalar 2) Dinî uygulamalar 3) Çeşitli emlerle yapılan uygulamalar” (2016, s. 197-203) olarak belirlemiştir.

4. Diğer uygulamalar

1. Dinî-sihri uygulamalar

Dinî-sihri uygulamalar çoğu zaman iç içe geçtiğinden aynı başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bu uygulamalar içinde benzerlik ilkesi, temas ilkesi ve zıtlarla tedavi ilkesi (Frazer, 2004; Örnek, 2017a, s. 50-78) görülmektedir. Dinî-sihri uygulamaların birlikte görüldüğü pek çok usul vardır. Örneğin sarı ipek ipliğe okuyarak sarılıklı hastaya yedirme verilebilir. Çeşitli hastalıklarda okunmuş ekmek yedirmek başka bir örnektir. Diğer taraftan sarılık, yılancık, kabakulak, alazlama gibi farklı hastalık veya belirtilerin tedavisinde ocakların bıçakla hastanın vücudunu keser gibi yaparken dualar da okumaları en çok rastlanan örnektir. Bir ipe okuyarak yapılan “yel bağlama” da başka bir örnek olarak verilebilir.

Ocaklılar bazı hastalıkları sadece Kur'an'dan ayetler, sureler okuyarak iyileştirmeye çalışmaktadır. Örneğin felçliler, yüz felci olanlar, nazar olanlar ocaklarda okutulmaktadır. “Üç İhlas, bir Fatiha” ise ocakların pek çok uygulamasına eşlik etmektedir.

Sadece sihri uygulamalar da söz konusudur. Pek çok yöntemin üç kere, yedi kere tekrarı da çok karşılaşılan bir usul olarak sihri uygulamalara örnek verilebilir. Pek çok uygulamada ocaklının bıçakla kesiyor gibi yapması da bir başka örnektir.

2. Parpılama yoluyla yapılan uygulamalar

Parpılama; çizme, delme, dağlama, kesme ya da değnekle vurma yoluyla yapılan sağaltma türü (Acıpayamlı, 1989, s. 3) olarak belirlenmiştir. Bu işlemlerin çoğunda amaç kan akıtmaktır. Sarılık kesme, hastanın dudağını, damağını, iki kaşının arasını keserek kan akıtılan parpılama şeklidir. Çeşitli dikenli dallarla, örneğin sarılıkta gül dalıyla hastanın vücudunu çizmek veya çiziyor gibi yapmak; dişkirinde, siğilde arpayla hastalıklı bölgenin etrafını çizmek de başka bir usuldür.

Kastamonu'da “parpılama” adıyla yapılan bir uygulama da kuduz köpeğin ısırıldığı kişi ve ev halkı ocaklı tarafından öküz arabasının altından yedi kere geçirilirken sırtlarına kuşburnu dikeniyile vurulmasıdır. İşlem tamamlanınca da okunmuş ekmek yedirilir (Küçükbasmacı, 2000, s. 82).

Parpılamada uygulanan usullerden biri ateşle dağlamadır. Bu işlem “alazlama” olarak adlandırılır. Alazlamada demirden yapılmış sac vb. ateşte kızdırılıp hastanın vücuduna tutularak hastalık korkutup kaçırlır ve böylece hastanın iyileşeceği kabul edilir.

Ocaklıların tedavi uygulamalarından önemli bir bölümü doğrudan ateş veya ateşin isi, dumanı, külü ve rengi ile ilişkilidir (Duvarcı, 1990, s. 35).

Ateş geçmişten bugüne kutsal sayılmakta, mitlerle yüklenen kutsallık gelenekte devam etmektedir. İnsanoğlu ateşin temizleyici özelliğini keşfetmiş, kendisini kötü ruhlardan koruyacak uygulamalar arasında ateşin bu özelliğinden faydalanmıştır. Dolayısıyla hastalıkların tedavisinde ateşe önemli bir rol verilmiştir. Örneğin ateşin üzerinden atlandığında hastalıkların ve kötü ruhların yok olacağı inancı bütün Türkler arasında yaygındır. Nevruz ve Hıdrellez kutlamalarında görülen bu uygulamada ateş üzerinden belli sayılarla atlanır. Atlarken söylenen sözlerden birisi şudur: “Ağrım, uğrum dökülsün / Oda düşüp kül olsun. / Yansın, alov saçılsın, / Menim bahtım açılsın.” (Çay, 1992, s. 83-85).

3. Şifalı sularla yapılan uygulamalar

Ocakların tedavi uygulamaları arasında şifalı kabul edilen sularla hastayı yıkama da vardır. Örneğin sarılık hastalığının tedavisinde hasta sarılık suyunun yanına ocaklı tarafından götürülerek yıkanır. Şifalı sulardan aynı zamanda içirilerek de şifa umulur (Küçükbasmacı, 2000, s. 86). Çocuk sahibi olmak isteyenlerin türbelerin yanlarında bulunan asa sularıyla yıkanmaları, bu suları içmeleri; aydaş çocukların yıkanmaları verilebilecek diğer örneklerdir.

4. Diğer uygulamalar

Ocakların hastaların tedavisinde çeşitli bitkilerden, toprak, tuz ve taştan, hayvanlardan elde edilen emlerden faydalandıkları da görülmektedir. Bu emlerden ayrı ayrı veya bir arada faydalanılabilir. Örneğin siğillere siğil yaprağı sarılır, toprak sürülür. Dişkirinde siğil otuyla çamur karıştırıp yaranın üzerine sürülür. Yine dişkirinde toprak, kül ve tuzun karıştırılıp sürüldüğü olur. Siğilin, dişkirinin tedavisinde hastalıklı bölge tuzla çizilir. Yılcık hastalığının tedavisinde yılcık taşlarını kullanan ocaklar olduğu gibi yılanın kabuğunu hastalıklı bölgeye saranlar da vardır. Siğil otunun dibinden alınan çamurun yumurtayla karıştırılıp hazırlanan merhem hastalıklı bölgeye sürüldüğü uygulamalar da vardır.

KASTAMONU'DA OCAKLAR VE TEDAVİ UYGULAMALARI

Kastamonu'da saha çalışmalarında tespit edilen ocaklar alazlama, arpacık (itdirseği), aydaş, baş ağrısı, çıban, çiş, diş ağrısı, dişkiri/temre/egzama ocağı, dolama, felç, kabakulak, kadın satma, kulak ağrısı, kurşun dökme, külleme, mantar, nazar, sarılık,

siğil, sivilce, uçuk, ürüfe, yel bağlama, yılcancık, yılan sokması ocaklarıdır.¹¹ Ocakların ayrı ayrı hastalıkları tedavi ettikleri bununla birlikte bazı ocakların birkaç hastalığın ocaklığını yaptıkları görülmüştür. Her hastalığın ocağının ayrı olmasını her bir ocaklının uzmanlık alanı gibi düşünmek mümkündür. Bir ocaklının “ocak ocağı tutmuyor” demesi ise aynı hastalıkta farklı ocaklarının aynı şekilde etkili olamadığının düşünüldüğünü göstermektedir.

Alazlama Ocağı

Vücutta veya yüzde çıkan, kırmızı renkli küçük küçük kabarcıklara ya da parça parça kızarıklıklara “alaz, alazlama” (Öztek, 1992, s. 4) denir. Alazlama, alazlama ocaklarında alazlanarak tedavi edilir. Alazlama için esren,¹² bıçak, sac ya da bir tava ateşte kızdırılıp hastanın vücuduna tutularak hastalık korkutulur. Hastalığı kaçırarak hastanın iyileşeceğine inanılır. Bu işlemi üç sabah tekrar eden ocaklar, alazlama sırasında dua okuyan ocaklar da bulunmaktadır. Bir uygulamaya göre okuya okuya sac kızdırılıp hastanın üzerinde üç dört defa gezdirilir. Ayetelkürsü, Salli Barik, Elham okunur. Saca kül koyup su eklenir ve hastaya bu sudan üç yudum içirilir. Ateşin kötü ruhları kovduğu ve her şeyi temizlediği inancı günümüze kadar sürekliliğini korumuştur. Başkurtlar ve Kazaklarda “alaslama” denilen bir uygulama görülmektedir. Buna göre yağlı bir paçavra tutuşturulup “alas, alas” denilerek hastanın çevresinde dolaştırılır (İnan, 1995, s. 68). Alazlama ocağındaki uygulama da bu inancın Anadolu’daki şeklidir.¹³

Alazlama ocakları alerjiye bağlı vücutta oluşan şişlik ve kızarıklıkları da alazlar. Bazı ocaklar ağzına bulgur alarak okur ve hastaya bu bulgurları püskürtür.

Arpacık (İtirdirseği) Ocağı

Göz kapağında çıkan küçük bir çıban olarak nitelendirilebilecek arpacık eli olana okutulur. Bazı ocaklar arpaya okuyup baca arkasına asarlar. Arpa kurudukça göz de iyileşir.

¹¹ Bir çalışmaya göre uygulamalarına devam eden 150 çeşit ocak tespit edilmiştir (Acar, 2017, s. 54-72).

¹² Esren/esiren/eğsiran: Hamur kazımak, kesmek için kullanılan demirden yapılmış alet.

¹³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserinde bahsedilen “alazcı” kadınların çocukların yüzünde çıkan ve alaz denilen cilt hastalığına karşı uyguladıkları tedavideki çakmak taşı kullanma, çocuğun yüzüne kırmızı örtme, alazlamadan sonra taşı suda bırakarak hastanın yüzüne su sürme, pamuk kütüyle suyu karıştırarak sabah akşam çocuğun yüzüne sürme gibi işlemler (2023, s. 378) bu uygulamaların sürekliliğini ve yaygınlığını göstermek için örnek olarak verilebilir.

Aydaş Ocağı

Anadolu'nun bazı bölgelerinde kırk karışması olabileceğinden lohusaların birbirleriyle görüşmesi istenmez. Doğalı henüz kırk gün olmamış iki yeni doğan karşılaşrsa bebeklerden birinin büyümesi geriler, bebek hastalanır ve bazen tedavi edilemezse ölebilir. Bu duruma “kırk karışması”, “kırk basması” gibi isimler verilebildiği gibi Kastamonu’da “aydaş” denir. Kırk içindeki iki bebeğin aydaş olmaması için bebeklerin üzerindeki iğneler değiştirilir. Eğer böyle bir önlem alınmamışsa aydaş olan bebeğin tedavisi için ocaklara başvurulur. Ocaklar aydaş olan bebeği yıkarlar. Bebeği yıkamak için bazı ocaklar kırk anahtarlı tasları kullanır. Bazı ocaklar bebeğin üzerine tuttıkları bir kalburdan su dökerler. Tosya’da “aydaş suyu” denilen suyla yıkarlar. Aydaş tedavisinde kullanılan bir usul de bebeği “delikli kaya”dan geçirmektir. Hastalıklı hâlden iyi hâle, şimdiki zamandan başlangıç zamanına geçişi temsil eden delikli kayadan ocaklı tarafından geçirilen bebek eski sağlığına kavuşur.

Baş Ağrısı Ocağı

Ocaklar baş ağrısına okurlar. Bazı ocaklar başın etrafında bıçağı gezdirerek okur.

Çiş Ocağı

Gece altını ıslatan çocuklar ocaklarda okutulur. Bir uygulamaya göre çocuk Çiş Türbesinde¹⁴ eli olan ocaklı tarafından çiş tutulmuş. Çocuk çişini yaparsa rahatsızlığı geçer, yapmazsa geçmezmiş.

Diş Ağrısı Ocağı

Ocaklar diş ağrısına okurlar. 1227 kere “bismillah” okunduğunda o dişin bir daha ağrımayacağına inanılır. Diş ağrısı ayeti bir kâğıda yazdırılıp duvara çakılır. Bu uygulamanın bir başka şekline göre dua kâğıda yazıldıktan sonra üç İhlas okunarak kapının pervazına çakılır. Diş ağrıdıka kağıdın tutturulduğu çiviye vurulur.

Dişkiri/Temre/Egzema Ocağı

Dişkiri; ciltte kabartı, döküntü şeklinde görülen bir hastalıktır. “Temre” ve egzama da denilmektedir. Nazardan olduğu düşünülen dişkirinin tedavisini ocaklar yapar. Ocakların sağaltımda arpa kullanmaları dikkat çekmektedir. Ocak, yedi arpa tanesiyle dişkirinin çevresini yedi defa çizerek okur ve yaranın üzerine tükürür. Daha sonra bu arpalar bir ocak duvarına asılır. Arpalar kurudukça dişkiri de kurur. Bazı ocaklar siğil otuyla çamuru karıştırıp arpayla çizdikten sonra yaranın üzerine sürerler. Bazı ocaklar kabalak otunu

¹⁴ Çeştiyye tarikatına ait olan bu türbeye halk arasında galat olarak “Çiş Türbesi” denilmiş ve gece altını ıslatan çocuklar burada tedavi edilmeye çalışılmıştır (Abdülkadiroğlu, 1987, s. 9).

kesip köküne köz döker. Otun kökünün dibindeki toprağı su ile kararak okudukları bu çamuru sürerler. Bir başka uygulamaya göre arpalara okunduktan sonra esren kızdırılıp arpaların yağı çıkarılır. Bu yağ dişkirine sürülür. Bir başka uygulamada ocak okuyarak yedi arpayla yaranın çevresini çizip bıçakla keser gibi yapar. Yaranın üzerine üç kere tükürür. Cevizin dibinden alınan toprak, kül ve tuzla karıştırılarak yaranın üzerine sürülür. Arpa bacaya koyulur. Arpa kuruyunca hastalık da geçer, Bir başka “çizme” şöyle yapılır: Ocak arpayı dişine sürer, hastalıklı yerleri okuya okuya çizer. Siğil otunun yanına gidilerek bıçakla hastalıklı yerleri keser gibi yapılır. Siğil otunun dibinden çamur alınıp yumurtayla karıştırılır. Hazırlanan çamur yumurta kabuğuna doldurulur ve bitinceye kadar her gün sürülür. Diğer bir uygulamaya göre de eli olan cumartesi-çarşamba veya cumartesi-perşembe günleri üçer kere okur. Bunlardan başka perhiz yapıp iyileşene kadar bakla, mercimek, bulgur, mayalı ekmek yenilmemelidir. Bazı ocaklar okur ve yaranın üstüne ayetler yazar. Çakmaktaşı çakan ocaklar da görülür.

Dolama Ocağı

Dolama; parmak uçlarında, tırnak etrafında oluşan iltihaplı ağrılı bir durumdur. Ocaklar dolamayı okur. Bazı ocaklar okuyarak arpayla çizer, türbelere aldıkları toprağı sürerler.

Kabakulak Ocağı

Kabakulak ocağı okuyup sığar. Bazı ocaklar bir kalemle etrafını çizerek okurlar.

Kadın Satma Ocağı

Çocuk sahibi olmak isteyip de çocuğı olmayanlara, sürekli düşük yapanlara, çocuğı yaşamayanlara uygulanan bir çare “kadın satma” olarak ifade edilebilecek bir ritüeldir. Türbelere gidilerek uygulanan bu ritüel genellikle bir ocaklı tarafından gerçekleştirilir. Ritüelin sonunda adak adanır. Çocuk doğduktan sonra adak yerine getirilir, aksi takdirde çocuğın konuşamayacağına, yürüyemeyeceğine inanılır. Bu ritüelin uygulanmasıyla doğan çocuklara satılan türbede mezarın bulunan kişinin adı ya da Satı, Satı, Satılmış, Satiye gibi isimler verilir.

Çocuğı yaşamayan ya da durmayan hamilenin boynuna veya beline bir bağ, yular veya kuşak geçirilir. Ocaklı tarafından sandukanın ya da türbenin etrafında üç kez, bazılarına göre yedi kez dolaştırılır. Bu sırada Yasin veya başka sureleri okuyanlar da olur. Bazı uygulamalara göre hamile kadının yanında iki kişi olur. Biri satar, biri de çocuğı satın alır.

Kadın hamile kaldıktan sonra satılır. Kadının hangi türbede satılacağı bazen şöyle seçilebilmektedir: Üç farklı bıçağa farklı renklerde iplik bağlanarak akşamdan su dolu farklı taslara koyulur. Her bir bıçak için bir türbeye niyet edilir. Sabah hangi bıçak küflenmişse o türbeye gidilir. Bıçak yerine iğne koyulduğu da olur.

Çocuğu durmayan, sürekli düşük yapanlara ocaklar türbelerde kilit kilitler. Kadın hamile kaldıktan sonra beş altın gün, bazılarına göre kırk gün içinde bir türbede dualar okunarak kilit kilitlenir. Kilit, kadının uçkuruna takılır. Hamile sancılanıncaya kadar uçkurda kalır. Sancılanınca açılır.

Korku Kesme Ocağı

Herhangi bir sebeple korkan kişilerin tedavisi için okunur, muska yapılır, kurşun dökülür, korkuluk bakılır, korkuluk çıkarılır, korkuluk kesilir. Korkuluk kesmek için korkan kişi yere yatırılır ve bıçakla okuyarak keser gibi yapılır. Bu sırada; “Ne kesiyon?”, “Korkuluğumu kesiyom.”, “Kestim, biçtim, attım. Kestim, biçtim, attım.” sözleri söylenir. Delikli kayadan geçiren ocaklar da vardır. Bir başka usul de şerbet dökmektir. Akşam namazından sonra tuzlu şerbet yapılıp dışarıya dökülür.

Korkan kişiye elekten geçirilen su içirilir. Bunun için ocaklı eşik üzerine elek, eleğin altına bir kap koyar. Eleğin üstünde oklava tutar. Oklavadan su dökülür. Eleğin kenarında kalan veya alttaki kapta biriken su içirilir. Bu sırada bazı ocaklar dua okur, bazıları okumaz.

Kulak Ağrısı Ocağı

Ocak, ağrıyan kulağı okuyarak sığar. Bıçakla kese kese okuyan ocaklar da vardır. Eli olanlar gök bir ipi kulağın çevresine dolayarak “kulak bağlar”lar. Okuyarak ipe üç düğüm atarlar. Bazı ocaklar üç İhlas okuyarak kulağa çığırır. “Çığırma” denilen bu uygulamada ağrıyan kulağa bağırılarak şunlar söylenir: “Anan gız ıkan / Baban oğlan ıkan / Oldun ısa çık / İbiik guguuk.” Bir başka uygulamaya göre oklavadaki hamur kalıntıları okuyarak kazınır. Yedi parça olacak şekilde yuvarlanır ve kulağa koyulur.

Kulağın aktığı durumlarda bir ocaklının tedavisi şu şekilde tespit edilmiştir: Ocak bıçakla kulağı kese kese okur. Bir cevizin içi boşaltılır. Yedi kata ayrılan bir ipliğe dualarla yedi düğüm atılır. İplik dualarla cevizin içine yerleştirilir. Balmumu ile sıvanan ceviz el değmeyecek bir yere koyulur. Ceviz kurudukça kulak da iyileşecektir.

Kurşun Dökme Ocağı

Kurşun; korku, gece korkusu, nazar, ateşlenme, halsizlik, dışarlık/cin çarpması, büyü, yemin tutması¹⁵ gibi durumlarda dökülür. Kurşunu eli olanlar, ocağı döker. Kurşun dökme uygulamaları farklılıklar gösterebilir. Kurşun, kurşun eritme tavası, çarşaf gibi bir örtü ve bir tas su kurşun dökmenin ana malzemeleridir.

Bir kaba veya kalbura bıçak, tarak, ayna, demir, iğne, yedi arpa tanesi, soğan, sarımsak, çörekotu gibi malzemeler koyulur. Hasta yatırılıp başına, karnına, ayağına üç kerede dökülür. Bu işlem üç kez tekrarlanır. Hastayı oturtturarak sadece başına döken, hastaya döktükten sonra bir kere de eşige döken ocaklar vardır. Kurşun dökerken Tebbet, Felak, Nas surelerini okuyanlar olur. Hastanın yüzüne kurşun dökülen sudan biraz çarpılır, içirilebilirse bir veya üç yudum içirilir; ağrıyan yere veya vücuda sürülür. Kurşun dökülen su; üç yol ağzına, köpek veya tavukların üzerine, meyve dibine, gül dibine, akan suya veya ayak değmeyecek bir yere dökülür. Su döküldükten sonra arkaya bakmadan eve gelinir. Su tası ters kapatılıp ertesi gün veya ikin gün sonra yıkanır. Suya; iğne, üç parça kömür, taş, ekmek kırıntıları koyan ocaklar vardır. Kurşun dökerken kullanılan soğan, sarımsak kabukları hastaya tütürülür; ekmek köpeğe yedirilir.

Kurşun dökme, eski Türklerde ve Anadolu'nun hemen her yerinde rastlanan uygulamalardandır. "Kut kuyma/kut dökme" denen kurşun dökmenin amacı kaçan ya da kötü ruhların çaldığı kutu geri döndürmek, yerine koymaktır (İnan, 1987, s. 477). Kurşun dökmede "göçürme" inancı ile de karşılaşılır. İnsanı hasta eden ruhu başka bir şeye nakletmek anlamındaki göçürme denilen uygulamada akrabadan biri veya bir hayvan hastanın etrafında dolaştırılıp hastaya musallat olan ruh nakledilir (İnan, 1987, s. 455-478).

Nazar Ocağı

Nazar; "Belli kimselerde bulunulduğuna inanılan; insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala-mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren, bakışlardan fırlayan, çarpıcı ve öldürücü kuvvet" (Örnek, 2017b, s. 171) olarak tanımlanmaktadır. Kastamonu'da da nazarın herkese ve her şeye; gözle de sözle de değdiğine inanılır. Nazar mezarının ecel mezarından çok olduğu kabul edilir. "İnsanı mezara, sığırı kazana" sözü nazarın gücünü ifade etmek için söylenir. Yıldızı düşük olanlar nazarı daha çok çeker. Gözleri gök olanların, kötü niyetle ve kıskançlıkla bakanın, hasetçilerin nazarının daha

⁽¹⁵⁾ Yemin tutması: Bir ortamda Allah şahit gösterilerek, Allah üzerine yemin edilirse orada bulunanlara titreme, halsizlik ve esneme gibi haller gelir ve devam ederse bu duruma "yemin tutması" denir.

çok değdiğine inanılır. “Maşallah”, “Allah nazardan saklasın” gibi sözlerle nazar değmesinin önüne geçmeye çalışılır. Nazarı değdiği bilinen kişilerden uzak durma, nazarlık ve muska taşıma da nazardan korunma yollarıdır.

Nazar olduğu düşünülen kişiye kurşun döktürülür. Bunun dışında ocaklı, hoca ya da bilen bir kişi tarafından nazar okunur, nefeslenir. Felak, Nas, Yasin, Tebbet gibi sureler ve çeşitli ayetler okuyanlar vardır. Okuyan kişi esnerse nazarın geçeceğine inanılır. Ocak, nazar olan kişinin yüzüne doğru bıçakla okuduktan sonra bıçağı yere atar. Nazar olduğu düşünülen kişi bıçağın üstünden geçip eşikten atlatılarak gökyüzüne baktırılır. Bu işlem üç defa tekrar edilir (Anbarcıoğlu, 1999, s. 56).

Nazar olduğu düşünülen kişi, nefesi olan biri tarafından içine bıçak, iğne, tarak, yedi arpa tanesi koyulan suyla yıkanır. Başka bir ocaklının uygulamasına göre okunmuş su Mushaf’ın üzerinden geçirilir. Hastalığı kesin diye su, bıçakla kesilip keserden geçirilir. Bu işlemlerden sonra su hastaya sürülür.

Sarılık Ocağı

Sarılık, hastalık adı olarak yüzyıllardır kullanılagelen bir terimdir. *Divanü Lügati’t-Türk*’te “sarig kezik” sarılık, “sarılg” da sarılık hastalığını karşılamaktadır (Kâşgarlı Mahmud, 2018, s. 169, 218-219, 805). Sarılık Anadolu’da yeni doğan sarılığı, kara sarılık, çocuk ve büyüklerde görülen sarılık (A. H. Bayat, 1987, s. 49) olmak üzere üç tip olarak nitelendirilir. Kastamonu’da da sarılığın “sarı sarılık” ve “kara sarılık” olarak ikiye ayrıldığı görülmekle beraber yedi türlü olup kara sarılıktan kurtulmanın zor olduğunu söyleyenler de vardır.

Sarılık ocakları, sarılık tedavisinde başvuru çarelerinden biridir. Sarılık ocaklarında “sarılık kesme”, “sarılık suyu”yla yıkama gibi uygulamalar gerçekleştirilir. Sarılık kesme, en çok başvuru tedavi usulüdür. Eli olanlar hastanın dudağını, üst damağını, burun üstünü-altını, alnını, belini ve en çok iki kaşın arasını çizip bir miktar kan akıtırılar. Sarılık keserken bilinen duaları okuduğunu söyleyen de vardır. Sarılık kesildikten sonra hastanın üç gün mayasız, tuzsuz ekmek yemesi gerekir. Kesme işleminin kan akıtmadan taklidi olarak yapıldığı da görülür. Bir bıçak hastanın vücuduna sürülerek keser gibi yapılır.

Ocakların uyguladığı başka bir işlem de sarılık sularıyla hastayı yıkamaktır. Bu işlemde farklı uygulamalar söz konusudur. Hem sarılık suyuyla yıkama hem bu sudan içirme hem de sarılık kesme birlikte uygulanabilir. Genelde ocaklı hastayı sarılık suyunun yanına

götürür ve burada yıkar. Bazen yıkama üç kere tekrar edilir. Bazı ocaklar suyun yanında bıçakla keser gibi yapar. Eli olan biri tarafından sarılık toprağı denilen bir toprağın suya karıştırılıp okunduğı ve hastanın bu suyla yıkandığı da görülür.

Hastanın boyu uzunluğunda sarı ipek iplik okutarak yedirme, okunmuş şeker yedirme gibi başka uygulamalar da vardır.

Siğil Ocağı

Siğil, ocağında okunur. Siğilin kendine has duası vardır. Ocaklarda birbirine benzer uygulamalarla siğil tedavi edilmeye çalışılır: Siğil bağlanır, okunur, çizilir. Siğilin etrafı tuzla çizilir. Tuz bacaya asılır. Tuz kurudukça siğillerin de kuruyacağına inanılır. Bir başka uygulamaya göre yeni ay çıkınca üç yol ağzına gidilir. Yerden toprak alınıp siğillere sürülür. Bu işlem yapılırken de “Yeni ay yürüsün, siğilim kurusun.” denir. Toprak, bir çıkıya sarılır. O kurudukça siğiller de kurur. Anadolu’da pek çok yerde yeni ay çıktığında siğil tedavi etme uygulamaları tespit edilmiştir (Kalafat, 1995, s. 40; Araz, 1995, s. 43-44).

Siğil tedavisinde uygulanan bir yöntem de “siğil bağlamak”tır. Bunu bazen bir ocak, bazen de herhangi bir kişi yapar. Çam, köknar fidanlarının tepeleri, dalları okunarak üç İhlas okunarak üç kere bağlanır. Bu işlem ayın ilk cumartesi günü uygulanır. Bazen çam fidanları siğile niyet edilerek sökülür. Üç İhlas okuyup sökülen çam fidanları kurudukça siğiller de kurur. Kuşburnu dalı, gül dalı, ardıç, yemişen ağaçları gibi ağaçlar da siğil tedavisinde kullanılan ağaçlardır. Üç tane yaş çam kozalağına okunur. Kozalaklar kurudukça siğiller de kurur. Siğiller çam pürü¹⁶ ile, hayvan kılı ile de bağlanır. Bağlarken okunur.

Bu uygulamalar Türklerdeki “ağaç kültü”nü hatıra getirmektedir. Ağacın mitolojideki yeri, soyun ve hayatın devamındaki rolü (Ergun, 2004) dolayısıyla fidanların sökülmesi veya fidanların bağlanması ağacın büyümesini engellerken siğili de kurutacaktır. Bu işlemde benzerlik ilkesi öne çıkmaktadır. Eski Türklerde kutsal kabul edilen ağaçlar arasında çam, kayın (huş) ve ardıç ağaçları vardır. Kamların hastalıkların tedavisinde kayın ağacı bulduklarını (İnan, 1995, s. 64) kaynaklarda görülmektedir.

Siğil tedavisinde görülen bir başka uygulamada da siğilin etrafı arpayla çizilir ya da okunan arpalar bir yere asılır. Arpa kurudukça siğilin de kuruyacağına inanılır. Siğili bağlayıp etrafını tuzla çizen ocaklar da vardır. Çizme işleminden sonra tuz beze sarılarak

¹⁶ Çam pürü: Çamın iğne yaprakları.

bacadan atılır. Siğillerin üç arpa ve üç iri tuz tanesiyle çizilerek okunduğu da görülür. Siğil sayısı kadar iri tuz tanesine okunup suya atılır. Tuzlar eridikçe siğiller kaybolur. Bir izinlinin uygulamasına göre siğilin etrafı kaya tuzuyla çizilerek okunur. Tuz bacaya koyulur. Tuz kurudukça siğiller kaybolur. Bir başka uygulamaya göre siğil otuyla “Tebbet” suresi okurken; “Neyi kestini?”, “Siğili kestim.”, “Kes gitsin.” denir.

Ardıç dalıyla, bıçakla ellerin üzerine süre süre okunur. Sonra siğil yaprağı sarılır. Ocaktan gelirken arkaya bakılmamalıdır. Söğüt dalı ve arpayla birlikte okuyanlar da vardır.

Uçuk Ocağı

“Uçuk” ateşli hastalıklar veya korku gibi durumlarda genellikle dudaklarda çıkan kabarcıktır. İnan, Eski Türk inanışlarına göre uçuk ruhların darılmasından meydana geldiğinden ve tedavisinin de ateşle, özellikle de çakmak taşından elde edilen ateşle “uçuklamak” yoluyla yapıldığından bahseder (1987, s. 454). Uçuk tedavisi için ocaklara gidildiğinde ocak üç İhlas okur, çakmak taşları ya da çakmak taşıyla bıçak hastanın yüzüne doğru çakılarak uçuk tedavisi yapılır. Çarşamba ve cumartesi günleri arpa ile uçuğun etrafını çizerek okuyan ocaklar da vardır.

Ürûfe Ocağı

Bebeklerde görülen, kırmızı ve küçük sivilceler şeklinde bir cilt hastalığıdır. Ocağında merhem yapılıp sürülür. Merhem sabun, katran, kına, yumurta, göz taşı, Hindistan cevizi, tereyağı karıştırılarak yapılır. Ilıtılarak ürüfeye sürülür.

Yel Bağlama Ocağı

Kollarda, bacaklarda, bileklerde veya vücudun çeşitli yerlerindeki ağrılar “yel”, olarak adlandırılır. Romatizmaya da “yel”, “yel geldi” denir. Ağrı şiddetliyse “cin yeli” tabir edilir. Yedi kat ipe okuya okuya yedi düğüm atılıp bileklere, boyna, dizlere, ağrıyan yere bağlanır. Yel bağlama “sıtma” denilen ateşlenme hâlinde de uygulanır. Benzer şekilde bir ipe okunarak yedi veya kırk düğüm atılır ve kola bağlanır. Her türlü ağrıya bıçakla kese kese okunduğu da görülmektedir.¹⁷

¹⁷ Fuzuli Bayat’a göre (2007, s. 166), “Yel kelimesinin cin, kötü ruh, efsun, hastalık anlamları bu iyenin geçirmiş olduğu evrelerle ve rüzgârın sahibi Yel Baba’nın diğer ruhlarla, inançlarla sentez halinde bir ilerleme geçirmesi ile ilgilidir”.

Yılandık Ocağı

“Yılandık” adıyla anılan hastalığın ocağına “yılandık ocağı”, “yılandıklı”, “yılandık kesen”, “yılandık sıkın”, “bıçakçı” gibi isimler verilmektedir. Ocaklar yılan başlı asayla, ocaktan kalma bıçakla hastalıklı bölgeyi çizmektedir. Bu sırada bazı ocaklar dua da okur. Yılandıklı bölgeye “yılan kavı” saranlar da vardır. Yılandık ocakları tedavide en çok “yılandık taşları”nı kullanmaktadır. Yılandık taşları dualar okuyarak bölgede gezdirilir. Taşlar yapışmıyorsa başka bir hastalık olduğu kabul edilir. Yılandık taşları önceki ocaktan kalabildiği gibi Mekke’den de getirilebilir. Bıçakçılar hastalıklı bölgeyi bıçakla çizerler, yılandıkya iyileşeceğine, iyileşmezse yılandık olmadığına inanılır. Bazı ocaklar yılandıklı bölgeyi sığar. Eli olanlara okutulursa hastalığın geçeceği düşünölmektedir.

Yılan Sokması Ocağı

Yılan sokmasının da ocağı vardır. İzinliere tükürttürölür, bıçaklattırılır.

Diğer Ocaklar

Felç, yüz felci, çıban, sivilce, külleme ve mantar ocakları da vardır. Bu ocakların hastaları okuyarak sağaltmaya çalıştıkları tespit edilmiş ancak ayrıntılı bir bilgiye ulaşılammıştır.

SONUÇ

Hastalık sebeplerinin sadece fizyolojik değil psikolojik de olabilmesi, modern tıbbın yöntemlerinin hastalıkların tedavisinde eksik kalabilmesi halk hekimliğinin tercih sebebi olabilmektedir. Halk hekimlerinin tedavi esnasında okuduğu dualar ve uygulamış olduğu ritüelistik tedavi yöntemleri, kişide hastalığına çare bulacağı inancını doğurmaktadır. Ocaklarla yapılan görüşmelerde ocaklının iyileşmenin ilk şartını “inanma” olarak göstermesi, aynı zamanda şifa arayışındaki kişilerin de şifa bulma için “inanmak” gerektiğini ifade etmeleri bunun bir göstergesidir.

İhtiyaçlara cevap verdiği sürece varlığını devam ettiren geleneksel şifa uygulamaları kendini güncelleyerek günümüze kadar gelmiştir. Geleneksel bilgi olarak ifade edebileceğimiz bu uygulamaların sürekliliğinde kadının öne çıktığı söylenebilir. Halk hekimliği uygulamalarının geçmişten bu güne sürekliliği, aktarımı daha çok kadınlar eliyle gerçekleşmiştir. Araştırma sahamızdaki derleme ve gözlemlerimiz ve alandaki çalışmalar bunu gösterir niteliktedir.

Kültürel bellekteki “derdi veren Allah dermanını da verir” şeklindeki kodlama modern tıbbın imkânlarının da “derman” ve “çare” dâhilinde kabul edilmesini sağlarken, sebebi ne olursa

olsun “hastalık yaratıcıdan gelir ve çare de ancak onunla kurulan iletişimle çözüme ulaşır” şeklindeki algının da geleneksel sağaltım uygulamalarının devamında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Netice itibarıyla araştırma sahası olan Kastamonu’da hastalıkların sağaltımı için bir taraftan modern tıp hizmetlerine başvurulurken diğer taraftan geleneksel hekimlik içinde değerlendirilen çeşitli uygulamalardan faydalanılmaktadır.

Bu çalışmaya konu edilen “ocak/ocaklık” geleneğinin zamanla değiştiği ve bazılarının işlevini kaybettiği görülmektedir. Ocakların işlevsizleşmesinde sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olması, çeşitli sebeplerle geleneksel bilginin değersizleştirilmesinin etkili olduğu söylenebilir. İşlevini kaybeden ocaklar, ocaklının vefatıyla körelmektedir. Diğer taraftan günümüz insanının büyüsel uygulamalara mesafeli oluşu sebebiyle ocaklının el verecek bir talip bulamayışıyla ocağın köreldiği de gözlemlenmiştir. Kastamonu’da ocaklık uygulamalarının boş şeyler, gerçekliği olmayan şeyler anlamında “kocakarı horanlaması”¹⁸ tabiriyle karşılandığı da görülmektedir. Bu yaklaşımda modern tıba duyulan güvenin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte yeni neslin bu geleneği toptan reddetmediği, bazılarının ilgi göstererek el aldıkları da gözlemlerimiz arasındadır. Giderek küreselleşen dünyada yerelin, yerel olanın öne çıkmasıyla birlikte halk kültürü unsurları popüler olmaya başlamıştır. Gençlerin ilgisi bu popülerleşmeye bağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey. (2023). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri* (Hazırlayan: K. Arısan & D. Arısan Günay). Ötüken Yayınları.
- Abdülkadiroğlu, A. (1987). Kastamonu’da dinî folklor veya dinî-manevî halk inançları. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri içinde, 1-18. Başbakanlık Yayınları.
- Acar, V. (2017). Türk halk hekimliğindeki ocak çeşitleri. *Lokman Hekim Dergisi*, 7(2), 54-72.
- Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi. Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri içinde, 39-46. Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları.
- Aksoy, H. & Yeşilbağ, M. (2022). Karaman yılcık ocakları: İcracı (ocak), icra (sağaltım) ve yapı. *Metin Ekici Armağanı* içinde, 237-254. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Anbarcıoğlu, C. (1999). Daday’ın gelenekleri ve görenekleri [Yayımlanmamış Bitirme Tezi]. Gazi Üniversitesi/Kastamonu.

¹⁸ Kastamonu’nun bazı köylerinde aynı manaya gelmek üzere “ozanlama” kullanılır. *Dîvânu Lüğâti’t-Türk*’te “oza” geçmiş zaman anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2018, s. 43).

- Araz, R. (1995). *Harput'ta eski Türk inançları ve halk hekimliği*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aydoğan, H. A. (2019). Türk halk inanış ve uygulamalarında el sembolü (Tez no: 595027), [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bayat, A. H. (1987). Halk tıbbında özellikle Anadolu'da sarılık hastalığı ve tedavisi. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. C. içinde, 47-61. Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi (Kutsal dışı-mitolojik ana, Umay paradigmasında ilkel mitolojik kategoriler-iyeler ve demonoloji)*. C. 2. Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2012). *Türk kültüründe kadın şaman*. Ötüken Yayınları.
- Boratav, P. N. (1999). *100 soruda Türk folkloru*. Bilgesu Yayıncılık.
- Çay, A. (1991). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Duvarcı, A. (1990). Halk hekimliğinde ocaklar. *Millî Folklor*, 7, 34-38.
- Ercilasun, A. B., Mehmedoğlu A., Şayhulov A. & diğerleri (1992). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Eroğlu, Z. (2020). Toplumsal bellekte Hz. Fatma (Tez no: 660109), [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ersoy, R. (2014). Modernizm-postmodernizm bağlamında geleneksel tıp uygulamalarının güncelliği üzerine bir değerlendirme. *Millî Folklor*, 101, 182-192.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın dal büyü ve din üzerine bir çalışma* (Çeviren: M H. Doğan). Yapı Kredi Yayınları.
- Hoppal, M. (2012). *Avarasya'da şamanlar* (Çeviren: B. Bayram & H. Ş. Ç. Çapraz). Yapı Kredi Yayınları.
- <https://www.fonksiyoneltip.com/fonksiyonel-tip-nedir/> (Erişim: 30.04.2024)

- Hufford, D. J. (2007). Halk hekimleri. (M. Sever, Çev.). Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3 içinde. (Yayına Hazırlayanlar: M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır & S. Çalış) 382-390. Geleneksel Yayınları.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve incelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (1995). Harput'ta eski Türk inançları ve halk hekimliği. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud. (2018). *Dîvânu Lügâti't-Türk* (Hazırlayanlar: A. B. Ercilasun & Z. Akkoyunlu). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2016). *Türk kültüründe ateş ve ocak kültü*. Kömen Yayınları.
- Küçükbasmacı, G. (2000). Kastamonu'da halk tababeti inanış ve uygulamaları (Tez no: 92918), [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Lvova, El., İ. V. Oktyabrskaya, A. M. Sagalayev & M. S. Usmanova, vd. (2013a). *Güney Sibiryâ Türklerinin geleneksel dünya görüşleri kainat ve zaman. Nesnelere dünyası* (Çeviren: M. Ergun). Kömen Yayınları.
- Lvova, El., İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev & M.s. Usmanova, vd. (2013b). *Güney Sibiryâ Türklerinin geleneksel dünya görüşleri insan ve toplum* (Çeviren: M. Ergun). Kömen Yayınları.
- Nyiri, M. (1983). Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk adlı sözlüğündeki bitki adları. II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri içinde, 207-213. Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi Cilt II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öngel, G. (1997). Denizli halk hekimliğinde ocaklar (Tez no: 62015), [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Örnek, S. V. (2017a). *Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili bâtil inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki*. Bilge Su Yayıncılık.
- Örnek, S. V. (2017b). *Etnoloji sözlüğü*. Bilge Su Yayıncılık.

- Öztek, Z. (1992). *Halk dilinde sağlık deyişleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saltık Özkan, T. (2012). Geleneksel tıpta iyileşmenin inanç boyutu üzerine kuramsal yaklaşımlar: Psikosomatik tıp, plasebo etkisi ve kuantum iyileşme. *Millî Folklor*, 95, 304-317.
- Saltık Özkan, T. (2013). Folklorun yüz yılında halk hekimliği çalışmalarına bir bakış. *Millî Folklor*, 99, 137-144.
- Tanyu, H. (1982). Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve el ilgili inançlar üzerine kısa bir araştırma. II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri C. IV içinde, 486. Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları.
- Tek, R. (2021). Anadolu Türk halk hekimliği uygulamalarında analogik düşünce. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 18, 15-26.
- Tokaç, M. “Geleneksel Tıbbı Akademik Yaklaşım: GETTAM”, <https://ivekakademi.org/blog/geleneksel-tibba-akademik-yaklasim-gettam/> (Erişim: 16.04.2024)
- Tokaç, M. (2019). Geleneksel tıbbı etik ve hukuk yönü ile bakış. *J Biotechnol and Strategic Health Res.* 3 (Özel Sayı), 155-160.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 06.04.2024)
- Uhri, A. (2003). *Ateşin kültür tarihi*. Dost Kitabevi.
- Uygur, H. K. (2022). *Ekinden ekin biçenler bitkisel hekimlik ve kültürü*. Paradigma Yayınları.
- Üçer, M. (1973). Ocaklar. *Sivas Folkloru*, 8, 3.
- Üçer, M. (1989). Sivas'ta folklorik tıp ve bunun modern tıptaki yeri. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri içinde, 253-267. Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları.
- Yoder, D. (2009). Halk tıbbı ve modern tıp (Çeviren: S. Yoğurtçuoğlu & A. Gülüm). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3* içinde. (Yayına Hazırlayanlar: M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır & S. Çalış), 391-397. Geleneksel Yayınları.
- Yusuf Has Hacib. (1999). *Kutadgu Bilig I metin* (Hazırlayan: R. R. Arat). Türk Dil Kurumu Yayınları.

SÖZLÜ KAYNAKLAR¹⁹

¹⁹ Sözlü kaynaklar, kaynak kişilerin adlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Kaynak kişi bilgileri; ad-soyad, yaş, doğum yeri, eğitim durumu ve derleme tarihi sırasıyla verilmiştir.

1. Aliye ođalan, 55, İnciğez-İhsangazi, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
2. Aliye olak, 67, Gümüřlü-Daday, İlkokul mezunu, (Köy ebesi), 1999.
3. Ayře Avcı, 65, Kastamonu, Okuma-yazma biliyor, 1999.
4. Ayře Ecer, 85, Büyüksekililer-Tosya, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
5. Ayře Peker, 66, Akdoğan-Taşköprü, Okuma-yazma biliyor, 1999.
6. Ayře Tümer, 65, Dereköy-Daday, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
7. Bahriye Evecen, 70, Sabuncular-Seydiler, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
8. Bahriye Yılmaz, 72, Kayadibi-Taşköprü, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
9. Binnaz Can, 46, İnebolu, Okuma-yazma biliyor, 1999.
10. Cemile Dalkıran, 57, Yazı Hamit Köyü-Taşköprü, 3 yıllık İlkokul mezunu, 1999.
11. Elmas Akdoğan, 60, Akdoğan-Taşköprü, Okuma-yazma biliyor, 1999.
12. Emine Salman, 50, Sıragözü-Araç, İlkokul mezunu, 1999.
13. Fahriye Kahraman, 58, Dereköy-Daday, İlkokul mezunu, 1999.
14. Fatma Emirođlu, 68, Yukarı Elyakut-Kastamonu, İlkokul mezunu, 2019.
15. Fatma Fidan, 57, Beyalan-Küre, Okuma-yazma bilmiyor, (Köy ebesi), 1999.
16. Fatma Kandıř, 68, Cide, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
17. Fatma Küçükumuzlu, 60, Kuřçular-İhsangazi, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
18. Firdevs Kes, 80, Küre, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
19. Habibe Küçük, 59, Kesepınar-Küre, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
20. Hanım Gökçe, 65, Enbiya Köyü-İhsangazi, Okuma-yazma biliyor, 1999.
21. Hasan Kök, 72, Güllüce, Küre, Okuma-yazma biliyor, 1999.
22. Hasibe Karabakkal, 75, Devrekâni, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
23. Hatice Kara, 90, Dereköy-Daday, Okuma-yazma biliyor, 1999.
24. Hüsniye Kara, 70, Boyalı-Daday, İlkokul 3 mezunu, 2019.
25. Hüsniye Kebeci, 50, Tarlatepe-Kastamonu, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
26. Hüsniye Özdemir, 59, Camiliköy-Kastamonu, Okuma-yazma biliyor, 1999.
27. İsmet Kaptan, 80, Subaşı-Kastamonu, Okuma-yazma biliyor, 1999.

28. İsmet Mazıoğlu, 72, Tekkekızıllar-Devrekâni, İlkokul mezunu, 1999.
29. Kemal Tümer, 75, Dereköy-Daday, Okuma-yazma biliyor, 1999.
30. Lütfiye Akdoğan, 65, Akdoğan-Taşköprü, İlkokul mezunu, 1999.
31. Lütfiye Havancı, 42, Kastamonu, Devlet memuru, 1999.
32. Melahat Karakaş, 70, Küre, Okuma-yazma biliyor, 1999.
33. Melahat Testereci, 75, Araç, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
34. Melek İncegil, 66, Ömürlü-Kastamonu, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
35. Melek Tüysüz, 47, Küre, İlkokul mezunu, 1999.
36. Meliha Pınarlı, 58, Kesepınar-Küre, Okuma-yazma bilmiyor,
37. Münevvere Yaman, 84, Sorkun-Daday, Okuma-yazma bilmiyor, 2016.
38. Nazire Soykan, 80, Büyüksekililer-Tosya, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
39. Neriman Dağdelen, 56, Belkavak-Araç, İlkokul Mezunu, 2019.
40. Nurten Özdemir, 39, Camiliköy-Kastamonu, İlkokul mezunu, 1999.
41. Pakize Bıyıklıoğlu, 54, Bulacık-Kastamonu, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
42. Pakize Ünal, 60, Badembekdemir-Taşköprü, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
43. Recep Lafçı, 80, Büyüksekililer-Tosya, Öğretmen emeklisi, (Kırık-çıkıkçı), 1999.
44. Reşide Meşe, 70, Enbiya Köyü-İhsangazi, Okuma-yazma biliyor, 1999.
45. Safiye Yılmaz, 49, Daday, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
46. Saide Mutlu, 65, Büyüksekililer-Tosya, Okuma-yazma bilmiyor
47. Saniye Balcı, 70, Tekkeşin Mah.-Bastak-Daday, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
48. Saniye Havuş, 58, Dereköy-Daday, İlkokul terk, 1999.
49. Selma Şahbazoğlu, 27, İnebolu, Hemşire, 1999.
50. Şefika Küçük, 78, Kesepınar-Küre, Köy ebesi, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
51. Şehnaz Avcı, 55, Beyköy-Taşköprü, İlkokul mezunu, 1999.
52. Şerife Güner, 53, Tekkeşin Mah.-Bastak-Daday, Okuma-yazma biliyor, 1999.
53. Şerife Karataş, 51, Beşören-Küre, Okuma-yazma biliyor, 1999.

54. şerife Kuru, 60, Avcıpınarı-Küre, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
55. Türkan Yaman, 46, Sorkun-Daday, Lise Mezunu, Ev Hanımı, 2016.
56. Vacide Oygür, 70, Küre, 1999.
57. Yüksel Büyükçolpan, 48, Sarpun-Daday, İlkokul mezunu, 2019.
58. Zehra Yılmaz, 73, Taşçılar Mah.-Elmacılar-Daday, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.
59. Zele Ecer, 60, Büyüksekililer-Tosya, Okuma-yazma bilmiyor, 1999.